

Croatia XXIII/XXIV (1992/1993) – 37/38/39

Izvorni znanstveni članak

Anita Peti

**PROBLEMI HISTORIJSKE SINTAKSE ZAMJENICA U
JUŽNOSLAVENSKIM JEZICIMA
(model ličnih zamjenica)**

UDK 808.1–2

U raspravi se govori o problemima sintakse i semantike ličnih zamjenica u južnoslavenskim jezicima. Iznova se postavljaju pitanja vezana uz supostojanje naglašanih i nenaglašanih oblika u paradigmi tijekom historijskog razvoja. Dosadašnjoj se podjeli na kratke i duge, naglašene i nenaglašene, dodaju i kratki i naglašeni oblici zamjenica, čije se postojanje pokušava opravdati historijskom analizom. Uz to, naznačuju se pitanja vezana uz problem zamjenjivanja, a govori se i o leksičkom i gramatičkom značenju u svjetlu »otvorenih« i »zatvorenih« grupa.

1. Uvod

Mnogobrojna su pitanja, kako u sinkronijskom, tako i u dijakronijskom proučavanju zamjenica koja je potrebno temeljitije objasniti. Neka su od tih pitanja prvenstveno dio općelingvističkog inventara, a neka su posebna, svojstvena samo slavenskim jezicima. U tom je smislu moguće odijeliti pet grupa pitanja:

- a. pitanja tvorbe – pitanje oblika u indoeuropskom, a posebno u slavenskim i južnoslavenskim jezicima
- b. pitanja morfologije – odnos nastavaka u zamjenica prema nastavcima drugih vrsta riječi
- c. pitanja sintakse – o upotrebi zamjениčkih oblika u rečenici i njenim ograničenjima, o redoslijedu riječi u rečenici
- d. pitanja semantike
- e. pitanja terminologije.

Svako se od tih pitanja može analizirati zasebno, no ne treba izgubiti iz vida njihovu međusobnu povezanost bez koje je teško uspostaviti cjelovit pristup i osvijetliti pitanja koja pri odvojenom proučavanju svakog problema odvojeno ostaju neriješena ili čak neprimijećena.

Pitanja tvorbe i morfologije zamjenica relativno su dobro objašnjena u gramatikama i monografskim tekstovima u kojima je o njima bilo riječi.¹ Sintaksa zamjenica u tim je radovima većinom zapostavljena, tako da smo o toj temi nailazili tek na malobrojna i impresionistička zapažanja. Osnovni je problem što je svako od tih pitanja u literaturi proučavano za sebe, uglavnom preuzimajući za zamjenice način opisa uvriježen za druge vrste riječi, osobito za imenice. Takvim se opisom nije uspijevalo razlučiti pitanja koja postaju relevantna uključivanjem semantike u proučavanje, čime se propuštalo uvidjeti osobine koje razlikuju zamjenice od drugih vrsta riječi, koje ih čine posebnim, koje opisuju bit njihove funkcije u jeziku.

Već je na samom početku bitno naglasiti kako svako sinkronijsko proučavanje upotrebe zamjenica u južnoslavenskim jezicima priziva u pomoć pogled iz historijske perspektive, bez kojega se tumačenja mnogih problema ne mogu vidjeti drugačije nego kao izuzeci u jeziku. Za jasniju sliku procesa kojim nešto postaje osobito u jeziku (tek kasnije protumačeno kao izuzetak) potrebno je analizirati potvrde iz različitih razdoblja jezičnog razvoja.

Pokušat ćemo tradicionalne pojmove tvorbe, morfologije, sintakse, semantike i terminologije povezati na način za koji nam se čini da najbolje odgovara strukturi unutrašnje organizacije zamjениčkog sistema.

¹ Npr. Barić i dr. 1990; Cyhun 1968; Delbrück, 1893-1900.; Diels, 1932-34.; Gadolina, 1963; Garde, 1976; Hamm, 1970; Isačenko, 1965; Ivšić, 1970; Katičić, 1986; Klajn, 1985; Koneski, 1965; Majtinskaja, 1969; Mareš, 1977; Maretić, 1963; Meillet, 1934/1965, 1 izd. 1924; Miklosich, 1883; Rå Hauge, 1976; Stieber, 1973; Večerka, 1989.

2. Pitanja morfologije i sintakse

2.1. Naglašenost i nenaglašenost u zamjenica

Kategorija svojstvena samo zamjenicama istodobna je prisutnost *naglašenih i nenaglašenih* oblika u sistemu. Sve su riječi u jeziku naglašene ili nenaglašene, one su *ili jedno ili drugo*, što ovisi o naglasku korištena riječi.

Kod zamjenica se radi o tome da one mogu biti:

1. duge i naglašene
2. kratke i nenaglašene
3. kratke i naglašene ili nenaglašene – ovisno o *sintaktičkoj* funkciji.

Naglašenost je u zamjenica, kao i njena odsutnost, morfonološka kategorija, no njezin daljnji utjecaj na gubljenje nekih oblika i oblikovanje drugih tijekom povijesnog razvoja jezika, kao i razlikovanje u upotrebi naglašenih i nenaglašenih oblika od najstarijih spomenika do danas, pitanje je sintakse. Repertoar naglašenih i nenaglašenih oblika s vremenom se mijenjao, a time i njihova upotreba. Ta upotreba danas nije istovjetna onoj u starijim razdobljima jezičnog razvoja. I morfološke i sintaktičke osobine zamjenica mijenjale su se tijekom jezičnog razvoja s obzirom na kategoriju² naglašenosti, koja utječe na njihovo uklapanje u rečenično ustrojstvo i na samo značenje riječi.

Zamjenice s obzirom na naglasak imaju takve oblike u paradigmi koje nalazimo još samo kod pomoćnih glagola. U kosim se padežima većine suvremenih slavenskih jezika (a u svim južnoslavenskim) javljaju jedni pored drugih kratki i dugi oblici zamjenica. »Dugi« su oblici naglašeni, a »kratki« se najčešće izjednačuju s oblicima bez naglaska. Zbog toga se za zamjenice uvriježila podjela na:

1. duge (= naglašene)
2. kratke (= nenaglašene).

Problem supostojanja naglašenih i nenaglašenih oblika u zamjenica pokušat ćemo objasniti analizom korištenja tih oblika u rečenici počev od najstarijih sačuvanih tekstova. Pri tome ćemo se posebno zadržati na sintaktičkoj razlici u upotrebi jednih i drugih oblika. Treba imati na umu da bi metodološki pogrešno bilo prenositi enklitičnost kratkih oblika u suvremenim jezicima na stanje u starijim razdobljima jezičnog razvoja.

Valja preispitati i postavku o uvrštavanju nekih kratkih oblika ličnih zamjenica u današnjim južnoslavenskim jezicima u grupu enklitika. Naime, proučavanje sintaktičkog funkcioniranja kratkog oblika akuzativa u rečenici već u suvremenim, a posebno u starijim stanjima jezika, otvara

² Kategorije se obično dijele na gramatičke (padež, lice, rod, broj), sintaktičke (subjekt, predikat, objekt, priloška oznaka) i značenjske. Mislim da možemo govoriti i o morfonološkim kategorijama i u njih ubrojiti naglašenost i nenaglašenost.

pitanje postojanosti tvrdnje o naglašenosti dugih i nenaglašenosti kratkih oblika kada se govori o zamjenicama. Osnovno je, dakle, pitanje da li se kratki oblici mogu uvijek i u svim jezicima poistovjećivati s nenaglašenošću, mogu li se bez zadržke uvrštavati u grupu klitika?!

2.2. Enkliza u zamjenica

Enklizom se smatra povezivanje nenaglašene riječi s prethodnom naglašenom u naglasnu grupu. Među enklitike idu neke čestice, neki zamjenički oblici i neki glagolski oblici.³ U staroslavenskoj sintaksi R. Večerke izričito se govori o hipotetičnoj nenaglašenosti i enklitika i proklitika: »*Die Unbetontheit der Enklitika im Aksl. ist ebenso wie die der Proklitika (s. §3) hypothetisch.*« (istakla A. P.)⁴

Pravila koja govore o redosljedu enklitika u rečenici za naše su potrebe previše općenita, a i mnogobrojni izuzeci dovode u pitanje njihovu preciznost i primjenjivost. Obično se govori o dvama temeljnim pravilima koja opisuju položaj enklitika u rečenici:

1. jedno je tzv. Wackernagelovo pravilo, prema kojem enklitike teže položaju iza prve naglašene riječi (ili grupe riječi) u rečenici, svrstavajući se time na drugo mjesto u rečenici

2. prema drugom pravilu enklitike dolaze iza riječi o kojoj ovise ili s kojom su po smislu osobito povezane.

Formulirana su i pravila o međusobnom poretku enklitika u rečenici u kojoj ih je nekoliko:

- sve enklitike pokazuju tendenciju približavanja početku rečenice
- enklitične čestice dolaze ispred zamjenica
- enklitike ponekad razdvajaju riječi koje su međusobno usko povezane (češće u hrvatskom i u srpskom nego u drugim slavenskim jezicima)
- u rečenici u kojoj je nekoliko zamjeničkih enklitika, one se redaju prema uobičajenom redosljedu padeža, dakle genitiv dolazi ispred dativa, koji dolazi ispred akuzativa.

U skladu s pravilima o položaju enklitike, njeno prvo pojavljivanje može biti tek na drugom mjestu u rečenici. Kod Delbrücka nalazimo objašnjenje zašto rečenica ne može započinjati nenaglašenom riječju u IE: »Wenn man bedenkt, dass nach dem Grundgesetz der okkasionellen Wortstellung ein Wort, welches einen stärkeren Sinnaccent trägt, im Satze weiter nach vorn rückt, ferner, dass im Altindischen und wohl auch im Indogermanischen ein unbetontes Wort nie den Satz eröffnen konnte,

³ Ivšić, 1970, str. 295.

⁴ Večerka, 1989, str. 41. »U staroslavenskom je nenaglašenost enklitika, jednako kao i proklitika, hipotetična.«

so muss man zu der Ansicht kommen, dass im Idg. das erste Wort durch die Betonung besonders ausgezeichnet war.«⁵

Južnoslavenski su jezici prvorazredno vrelo primjera za historijsko istraživanje⁶ jer među slavenskim jezicima u mnogim pitanjima najbolje čuvaju staro stanje ili upućuju na njega.

2.3. Povijest proučavanja zamjeničkih oblika s obzirom na njihovu enklitičnost

Bitno je naglasiti da je enkliza pojava prisutna od najstarijih vremena u slavenskim jezicima, a postoji i u drugim indoeuropskim jezicima, pa je za njeno ispravno razumijevanje nužno proučavanje iz historijske perspektive. Ona je u praslavenskom jeziku princip naslijeđen još iz zajedničkog indoeuropskog vremena. Takva analiza upućuje na ispravnost stava o neprimjerenosti izjednačavanja dugih i naglašanih oblika s jedne i kratkih i nenaglašanih s druge strane ni u suvremenim jezicima, a još manje u starijim njihovim razdobljima.

Pri proučavanju izvora postaje jasno da svi oblici koji su se ustalili kao enklitični tijekom jezičnog razvoja, nisu i u prvo vrijeme bili enklitični. S tim bi u vezi trebalo posebnu pažnju obratiti na oblike akuzativa jednine.

Kao što je poznato, tijekom proučavanja ovoga problema postojale su dvije struje mišljenja – predstavnici jedne smatrali su da su u akuzativu jednine iskonski bili dugi oblici **menē*, **tebe*, **sebe*, dok su predstavnici druge iskonskim oblicima držali kratke nazalizirane *mē*, **te*, **se*. Najpoznatiji su pobornici mišljenja o izvornosti dugih oblika bili A. Meillet, V. Vondrak i K. Mühlhbach. Znatno je veći broj znanstvenika smatrao da su u praslavenskom jeziku prvotno postojali kratki oblici akuzativa jednine. Predstavnici tog mišljenja su van Wijk, A. M. Seliščev, Trubetzkoy, Bulašovskij i Vaillant, kojima se kasnije pridružio i A. Meillet, razlikujući dvije vrste iskonskih kratkih oblika – naglašene (s nazalom) i nenaglašene (bez nazala).⁷

Dužina oblika i naglašenost još se ne povezuju u tim proučavanjima. Raspravlja se samo o izvornosti dugih ili kratkih oblika, a ne o prisutnosti naglasaka.

Dativ je jedini padež u kojem su od samog početka jedni pored drugih postojali i dugi i kratki oblici u sistemu, Ti su se oblici razlikovali

⁵ Delbrück, 1900, str. 56: »Kad se shvati da se prema temeljnom zakonu o slobodnom poretku riječi ona riječ koja je jako naglašena po smislu u rečenici pomiče sve više prema naprijed, kao i da u staroindijskom i u indoeuropskom nenaglašena riječ nije nikada mogla stajati na početku rečenice, mora se se doći do zaključka da je u indoeuropskom prva riječ bila posebno istaknuta naglasakom.«

⁶ vidi: Gadolina, 1963, str. 41.

⁷ Vidi: Gadolina, 1963, str. 39-40.

s. obzirom na upotrebu u rečenici. Prema tome možemo zaključiti da su kratki oblici bili nenaglašeni, enklitični, jer nisu mogli biti upotrijebljeni na početku rečenice, pri posebnom isticanju, kao ni uz prijedloge. Na tim su mjestima dolazili dugi oblici. Ovakva je upotreba utvrđena u staroslavenskom – kratki se oblici upotrebljavaju na mjestima u rečenici karakterističnim za nenaglašene riječi, a dugi na mjestu naglašanih.

Вѣсь день поношаахъ ми врази moi (Sin., Ps. 101, 9)

molô ti sę maži mi srъ'dъ'ce na dlъ'zě (Supr., 516, 20)

ne podobaše li i tebě pomilovati podrouga svojego.

(Savv., Matf, XVIII, 33)

ide droug mi pride sъ ротѣ къ тьнѣ (Mar, Lk, XI)⁸

Dakle, izvorno su enklitični među zamjenicama bili samo oblici dativa – *mi, ti si*, koji su kao kratki i nenaglašeni od vremena najstarijih spomenika supostojali s dugim i naglašenim dativnim oblicima.⁹ U genitivu su postojali samo dugi i naglašeni oblici – *mene, tebe, sebe*, dok su akuzativni oblici bili kratki i naglašeni – *me, te, se*.

Pokušat ćemo uputiti na nelogičnosti u dosadašnjem prilazu morfosintaktičkom problemu enklitičnosti u zamjenica i ponuditi moguće odgovore, te naznačiti putove daljnjeg istraživanja.

Najlogičnijim mi se putem čini tražiti signale u sadašnjem stanju upotrebe kratkih oblika u slavenskim jezicima koji upućuju na rabljenje tih oblika u položajima i na mjestima karakterističnim za naglašene riječi. Temeljna su pitanja u tom smjeru:

- može li kratki oblik zamjenice stajati na početku rečenice
- može li kratki oblik stajati iza prijedloga
- da li i kako prisutnost više zamjenica u rečenici uvjetuje upotrebu kratkih ili dugih oblika.

2.4. Uvjeti koji su doveli do promjene repertoara zamjeničkih oblika

U takvom sustavu u kojem istodobno postoje sve mogućnosti osim one da zamjenički oblici budu dugi i nenaglašeni, a kod imenica se morfosintaktički razlikuju oblici za živo i neživo, slična se pojava javlja i u zamjenica. S obzirom da lične zamjenice 1. i 2. lica uvijek označavaju živo, upotreba dugih genitivnih oblika za akuzativ u takvom se sistemu čini logičnom. Tijekom procesa u kojem dugi i naglašeni oblici genitiva postaju sintaktičkom zamjenom za akuzativ, zbog sličnosti kratkih akuzativnih oblika s onima iz dativa (otprije enklitičnima), i kratki se akuzativni oblici (izvorno naglašeni) počinju upotrebljavati kao enklitike.

Prije početka te promjene u paradigmi ličnih zamjenica za pojedine padeže postojali su ovi oblici:

⁸ op. cit, 84.

⁹ op. cit, 83-84.

	genitiv	dativ	akuzativ
dugi oblik	+ nagl.	+ nagl.	
kratki oblik		-nagl.	+ nagl

Tijekom jezičnog razvoja, zamjenice su, vjerojatno i zbog nesimetričnosti sistema u vrijeme kad su za neke padeže imale istodobno duge i naglašene uz kratke i nenaglašene oblike (dativ), za neke kratke i naglašene (akuzativ), a za neke duge i naglašene (genitiv), razvile »paralelne oblike« u svim padežima osim nominativa, tako da su imale i duge i kratke, i naglašene i nenaglašene (iako to danas nije vidljivo u svim slavenskim jezicima). Krajnji je ishod te promjene sistem u kojem za svaki padež postoji istodobno kratki i nenaglašeni oblik pored dugog i naglašenog.

To upućuje na današnje stanje kad se *svi kratki zamjenički oblici gotovo bezupitno prihvaćaju kao enklitični*. Premda kratki zamjenički oblici najčešće i jesu nenaglašeni, *to nije isključivo pravilo*. Kako enklitičnost nije izvorna za svaki od tih oblika, *još i danas u nekim slavenskim jezicima postoje tragovi naglašenosti onih oblika koji su izvorno bili naglašeni (ak. sg.)*, a danas se *smatraju nenaglašenim*.

Znamo da je akuzativ jednine (kratki oblik: *me, te, se*) još u crkvenoslavenskom bio naglašen, pa nije neočekivano da je situacija u akuzativu u nekim jezicima i danas drugačija. Naime, *na temelju dosadašnjeg istraživanja čini se kako u akuzativu ne postoje samo dva paralelna oblika, nego tri* – u akuzativu ličnih zamjenica u pojedinim su jezicima sačuvane sve mogućnosti koje su postojale u historijskom repertoaru za genitiv, dativ i akuzativ – *kratki naglašeni (me, te, se), kratki nenaglašeni (me, te, se) i dugi naglašeni (mene, tebe, sebe)*. *Kratki naglašeni i nenaglašeni oblik nikako se drugačije ne razlikuju u izrazu osim naglaskom ili njegovom odsutnošću, a kako ta razlika najčešće nije vidljiva na prvi pogled, lako je smatrati ih sinonimima*. Pokušat ćemo pokazati da je to pogrešno.

S obzirom na rezultate dosadašnjih istraživanja čini se opravdanim uvesti novi element u podjelu zamjenica s obzirom na naglasak. Time bi se dosadašnja dvodijelnost (1 i 2) proširila tako da bolje i potpunije opisuje stanje, posebno u južnoslavenskim jezicima. Ta bi dioba bila na:

1. duge i naglašene
2. kratke i nenaglašene
3. kratke i naglašene.

Naime, treći je slučaj kratkih oblika ličnih zamjenica upravo u onim jezicima koji su jedne pored drugih sačuvali kratke i duge oblike u paradigmi. Odabir između kratkih naglašenih i nenaglašenih ovisi o sintaktičkoj funkciji tih zamjenica i najčešće se samo posredno može zaključiti o njihovoj naglašenosti.

Smatramo potrebnim naglasiti:

1. kad govorimo o kratkim i dugim, naglašenim i nenaglašenim oblicima zamjenica, *ne govorimo o sinonimima*; poštujući jedno od pravila

Praške škole da u jeziku nema potpunih sinonima, onim sinonimima na koje se obično misli kad se o njima govori, leksičkim, dodajemo još i *gramatičke sinonime*. Razlike u upotrebi dugih i kratkih, naglašenih i nenaglašenih oblika zamjenica, a stoga i razlike u njihovu značenju, jasno su odredive.

2. kad govorimo o odabiru oblika valja razlikovati dva kriterija:

2.1. odabir između dugih i kratkih oblika rukovodi se *logičkim razlozima*, ovisi o logičkom naglasku

2.2. odabir između kratkih naglašenih i nenaglašenih oblika (u akuzativu) rukovodi se *sintaktičkim razlozima*.

Za potvrde opravdanosti novog elementa u grupiranju zamjenica tražit ćemo signale u suvremenoj upotrebi kratkih oblika u južnoslavenskim jezicima koji ukazuju na korištenje tih oblika na mjestima u rečenici karakterističnim za riječi s naglaskom. Proučavanje još uvijek nije dovršeno, pa možemo govoriti tek o naznakama problema za istraživanje koje je u tijeku.

2.5. Pitanja sintakse dugih i kratkih, naglašenih i nenaglašenih oblika zamjenica

Kratki, izvorno nenaglašeni oblik dativa smješta se u rečenici kao što je opisano Wackernagelovim pravilom – na drugo mjesto u rečenici. Npr.:

что ми коштете дати
i ty(ję) mi podabaetъ privesti¹⁰

Dugi se oblici genitiva (*mene, tebe, sebe*) već od prvih spomenika staroslavenskog jezika počinju upotrebljavati u funkciji akuzativa. U staroslavenskom su se razdoblju izvorni kratki oblici akuzativa (*mę, tę, sę*) još uvijek nalazili i u naglašenim pozicijama. Stoga nije teško naći primjere koji potvrđuju da su prvotni kratki akuzativni oblici zamjenica korišteni kao naglašeni još i onda kad su se već počeli upotrebljavati dugi oblici genitiva u funkciji akuzativa. Tako se u staroslavenskom kratki oblici *mę, tę, sę* javljaju iza prijedloga. Npr.:

не вѣрујотъ въ мę (Joh 16,9)
възложѣтъ на вы рѣку својę (Luk 21,12)
аште к'то мръдо възметъ оуъ кого. постити сę за нь (...) да аѣчет за сę. елико i за оного. (E 104a 1-4)¹¹

Ti se oblici također javljaju i na početku rečenice ili rečeničnog dijela. Složimo li se s tvrdnjom da je to mjesto posebno istaknuto i da na njemu nikada ne dolazi enklitika, postavlja se pitanje kako tumačiti primjere u kojima je kratki oblik zamjenice u toj poziciji. Npr.:

иже вы приметъ. мę приметъ (Matth, 10, 40)¹²

¹⁰ primjeri iz: Ivšić, 1970, str. 295.

¹¹ svi primjeri iz: Večerka, 1989, str. 42.

¹² isto

Premda su kratki akuzativni oblici istisnuti iz jakih (naglašenih) pozicija, oni su još dugo sačuvali sposobnost upotrebe iza prijedloga. Takva je upotreba u većini slavenskih jezika nestala u različitim razdobljima povijesnog razvoja, no u nekima se sačuvala i do danas, i to upravo u onima koji među slavenskim jezicima najbolje čuvaju staro stanje akcentuacije vidljivo u prisutnosti triju razlikovnih obilježja.¹³ To su suvremeni hrvatski, srpski, te dijelom slovenski.¹⁴

Kao što smo već rekli, paralela s imenicama koje označavaju štogod živo ili neživo dovodi do prodora »stranog tijela« (dugih oblika iz genitiva), a time se mijenja i sintaktički odnos – počinje supostojanje dugih i kratkih oblika. Prvotni akuzativni oblici, kratki i naglašeni, sve se više upotrebljavaju kao nenaglašeni, težeći prijelazu u grupu enklitika, dok dugi i naglašeni oblici iz genitiva preuzimaju dio njihove dotadašnje sintaktičke funkcije. Enklitičnost je u tom slučaju posljedica historijskog razvoja, uvjetovanog sintaktičkim razlozima.

Već smo govorili kako rečenica ne može početi nenaglašenom riječi. Među svim suvremenim slavenskim jezicima jedino je u makedonskom moguće upotrijebiti kratki oblik zamjenice na početku rečenice. Stoga su slijedeće rečenice ne samo moguće, već i jedine ispravne u makedonskom.

Ме гледала.

Се мијам.

Се мијеш.

Се мија.

Му кажав нему.

Му кажав.

Ми кажа мене.

Ми кажа.

Ти кажа тебе

Ти кажа.

Prema dosadašnjem razumijevanju ovog problema, tri su mogućnosti objašnjenja te pojave:

1. riječ je o proklizi, koja je izuzetno značajna pojava u suvremenom makedonskom jeziku

2. kratki zamjениčki oblici koji dolaze na početku rečenice nisu nenaglašeni

¹³ a. naglašenost/nenaglašenost

b. dužina/ kraćina sloga

c. uzlaznost/silaznost

¹⁴ u slovenskom postoje posebni navezni oblici zamjenica koji dolaze iza prijedloga:

sg.

du.

pl.

1. -me/mé

2. -te/té

3. -nj, -njo/njó, -nj

-nju/njú

-nje/njé

npr. záme/ za mé, záte/ za té, zánj; zánje/ za njé, zánju/ za nju ; prédme/ pred mé, prédenj...

3. to jesu nenaglašeni oblici, ali funkcioniraju kao naglašeni u nekim situacijama, od kojih je jedna početak rečenice.

S obzirom da na potvrde primjera akuzativa i dativa, vidimo da se ne radi samo o izoliranoj upotrebi kratkih oblika jednog padeža zamjenice na početku rečenice. (Potvrde za kratki genitivni oblik na početku rečenice nisu pronađene, što može biti znak komplementarne raspodjele akuzativa i genitiva.) Nenaglašeni oblik ovih zamjenica u makedonskom uklapa se u rečenično ustrojstvo kao naglašeni u drugim južnoslavenskim jezicima. Istodobno, upotreba kratkih oblika zamjenice iza prijedloga u suvremenom makedonskom nije dozvoljena, tako da s prijedlozima dolaze samo dugi oblici.

Upravo je suprotno u suvremenom hrvatskom, kao i u suvremenom srpskom standardu – s prijedlozima znatno češće dolaze kratki oblici akuzativa lične zamjenice, premda rečenica može početi samo dugim oblikom.

Pogledala je u me.

Mislio je na te.

Mene se sjećala.

Tebe je posjetio.

Objašnjenje o prenošenju naglasaka sa zamjenice na proklitiku u gramatikama je nedovoljno točno. Uobičajilo se govoriti da prijedlog *dobiva* naglasak kad se iza njega nađe kratki oblik zamjenice (istakla A. P.). Klasično je tumačenje ove pojave: »Neoslabljeno pomicanje naglasaka na proklitiku uvjetovano je *leksički*, što znači da se naglasak pomiče samo s nekih imenica, zamjenica, brojeva, glagola, i *morfološki*, što znači da se naglasak pomiče samo u određenim morfološkim kategorijama tih riječi: ...

10. sa zamjenica *mène, tèbe, sèbe, njèga* na prijedlog koji završava suglasnikom kada se umjesto naglašenoga oblika zamjenice upotrijebi nenaglašeni: *me, te, se, nj*; prijedlog tada dobiva na kraju dugi *a*, npr. *prèdā me, pòdā te, ùzā se, ùzā me, pòdā nj*.

Ako prijedlog završava *samoglasnikom*, u njemu se ostvaruju dugi naglasci (' i ^), npr. *zá me, pó te, ná se, zá nju i zá nj, pò nj*.¹⁵

Promotrimo li te primjere u svjetlu poznatog pravila novoštokavskih govora o prijenosu naglasaka na prijedlog, upravo je prijenos naglasaka s kratkog oblika zamjenice (tradicionalno smatranog nenaglašenim i enklitičkim) na proklitiku, signal njegove izvorne i imanentne naglašenosti. Kad se kratki zamjenički oblik akuzativa upotrijebi s jednosložnim prijedlogom koji završava *samoglasnikom*, naglasak se prenosi kao dugouzlazni, što upućuje na *prijenos naglasaka sa zamjenice. Kako se naglasak može prenijeti samo s riječi koja ima naglasak, to posredno govori o naglašenosti kratkog zamjeničkog oblika akuzativa.*¹⁶

¹⁵ Barić i dr. 1990, str. 145-6.

¹⁶ vidi: Babić i dr, 1991, str. 648.

2.6. Završne napomene o enklizi

Zamjenice se ubrajaju u grupu »promjenjivih enklitika«¹⁷. One su tijekom jezičnog razvoja *sačuvale* enklitične oblike pored naglašenih u paradigmi. Ta ih osobina na neki način povezuje s glagolima, posebno s pomoćnim glagolom *biti*. *Pomoćni su glagoli, naime, uz zamjenice, jedina kategorija koja posjeduje takve paralelne oblike*. I kod zamjenica i kod glagola, slični su semantički razlozi za raspodjelu u upotrebi naglašenih i nenaglašenih oblika – oblici s naglaskom većinom se upotrebljavaju pri posebnom isticanju, dok se nenaglašeni oblici upotrebljavaju u stilski neutralnoj situaciji i njihov je položaj u rečenici neobilježen jer je određen pravilima o smještaju enklitika.

Tezom o naglašenosti dijela kratkih oblika zamjenica koju smo ovdje iznijeli pokušalo se iznova osvijetliti probleme koji u literaturi nisu s dovoljno pažnje obrađeni, a vezani su uz redosljed riječi u rečenici i uz situacije kad su pravila o redosljedu enklitika narušena, uz prijenos naglaska na proklitiku i uz promjenu sintaktičke funkcije tih oblika.

3. Pitanja semantike i terminologije

Govoreći o povezanosti grupa pitanja koja se postavljaju kad je riječ o zamjenicama, posebno se zanimljivom pokazuje veza između pitanja sintakse i semantike, te dakako, pitanja terminologije.

3.1. Problem zamjenjivanja

Raščlanjivanje termina zamjenice vodi prema pokušaju shvaćanja iz kojeg je razumijevanja jezika i pogleda na svijet došlo do toga da upravo *zamjenjivanje* postane ključnim terminom njihova određivanja i odjeljivanja od drugih vrsta riječi.

Pitanje zamjenjuju li zamjenice uopće u tom je smislu retoričko. S druge strane, ne možemo prihvatiti iste kriterije opisa za sve vrste zamjenjivanja u zamjenica, jer bismo time propustili uočiti ono razlikovno kod svake od njih. I Benveniste u svom glasovitom članku o zamjenicama govori o njihovoj raznolikosti – zamjenice ne tvore jedinstvenu klasu, nego su to različite vrste, ovisno o obliku govora čiji su oni znaci.¹⁸

Kad govorimo o zamjenjivanju, nadomještanju, dvije su strane problema koje treba pojasniti:

1. kako zamjenice zamjenjuju druge riječi u rečenici
2. koje među zamjenicama mogu i kako biti zamijenjene drugim riječima.

Istraživanje pokazuje da za ovako formulirana pitanja tradicionalna podjela na lične, povratne, pokazne itd. zamjenice, nije dovoljna.

¹⁷ Jakobson, 1935 – enclitiques fléchis

¹⁸ Benveniste, 1956, str. 34

Zamjenice u gramatičkom ustrojstvu rečenice popunjavaju ista mjesta kao i imenice – one mogu biti subjektom, objektom i dijelom imenskog predikata. Sama ta činjenica nije dovoljna da bismo rekli da zamjenice zamjenjuju imenice jer nedostaje semantika.

S druge strane, zamjenice gramatički ne mogu biti zamijenjene, no mogu leksički. Zamjenica *on* može stajati na mjestu svih imenica, svih osobnih imena, kao i svih imenskih grupa (npr. imenica i pridjev) u nominativu jednine muškog roda. Za zamjenice prvog i drugog lica ne možemo reći da zamjenjuju imenice ili druge riječi u jeziku. One iskazuju odnos govornika i su-govornika kao sudionika komunikacije, a ne govore samo o odnosima u rečenici.

U tom bismo smislu mogli govoriti o dvama subjektima komunikacije – jedan je *ja*, a drugi *ti*. Promatramo li komunikacijski proces »izvana«, subjekt komunikacije se premješta jer je subjekt uvijek govornik – subjekt je *ja*, onaj koji je do malo prije bio *ti*. Zamjenice prvog i drugog lica označavaju govornika i su-govornika, i time su znak nužnosti njihove prisutnosti u prostoru govorenja, one *ne zamjenjuju*, one *pokazuju* (*deixis*).¹⁹ One su u najizravnoj svezi ne samo s jezičnom, već i s izvanjezičnom zbiljom, jer neposredno upućuju na tu zbilju već svojim *leksičkim oblikom*, kao što vokativ ili imperativ upućuju svojim *gramatičkim oblikom*. Zamjenice su zapravo već svojim leksičkim oblikom gramatički elementi.

U rečenicu se različito uklapaju zamjenice koje ne razlikuju gramatički rod, od onih koje ga razlikuju. Razlikovanje roda kao kriterij raspodjele unosi podjelu unutar tradicionalnih grupa ličnih i posvojnih zamjenica na dvije grupe – zamjenice prvog i drugog lica koje ne razlikuju gramatički rod i one trećeg lica, koje ga razlikuju. Prva grupa nema gramatičkih sredstava za izražavanje roda jer rod nije relevantna kategorija za njihovu značajnost. Te su zamjenice prvenstveno komunikacijski elementi u jeziku i uvijek je jasno tko kome govori, tko je *ja*, a tko je *ti*, uvijek je jasno na koga se zamjenica odnosi. Benveniste o tome kaže: »svako *ja* ima vlastitu referencu i označava svaki put jedinstveno biće, postavljeno kao takvo.²⁰ Za njih je relevantna kategorija *lica*, dok je za zamjenice trećeg lica relevantna kategorija *roda*. Treće je lice neoznačeni element korelacije, ono je *ne-lice*.²¹ To pokazuje i analiza problema zamjenjivanja – naime, na mjestu zamjenice trećeg lica može stajati *bilo koja* imenica (i osobno ime), imenička grupa ili druga zamjenica. Kongruencija je nepromijenjena i glagol ostaje u trećem licu, bilo da se radi o imenici, bilo da se radi o zamjenici. Kad je riječ o prvom ili drugom licu, to nije slučaj.

¹⁹ Benveniste, 1956, 36; Klajn, 1985, 23; Russel, 1948

²⁰ Benveniste, 1956, str. 35.

²¹ op. cit., str. 37.

Npr.

On gleda.

Otac gleda.

Moj otac gleda.

Onaj gleda.

Ovaj gleda.

Dječak gleda.

Mogli bismo reći da ove zamjenice zamjenjuju imenice upravo u onom smislu u kojem se uvriježilo misliti za sve zamjenice, dok su *ja i ti* nezamjenjiv i neopisiv dio jezika, nenadoknadiv drugim riječima. One ne mogu biti zamijenjene ili nadomještene drugim riječima u rečenici. *Među zamjenicama prvog i drugog lica bitna je leksička razlika, dok je za zamjenice trećeg lica bitna ona gramatička.*

3.2. Pitanje leksičkog i gramatičkog značenja u svjetlu »otvorenih« i »zatvorenih« grupa

Razlikovanje *leksičkog* i *gramatičkog* značenja osobito je značajno za razumijevanje problema zamjenica. Tijekom proučavanja ovih termina Jespersen²² govori o »full« i »empty words«, dok američki strukturalisti, npr. B. Fries²³ govore o »lexical« i »structural meaning«. Martinet²⁴ i Halliday su predložili rješenje koje možda najbolje opisuje odnose. Oni povezuju razlikovanje »gramatičkog« i »leksičkog« značenja paradigmatški sa »zatvorenim« i »otvorenim« grupama jezičnih znakova.

Termin *zatvorenih grupa* sažeto je i jasno protumačen u knjizi o semantici suvremenog njemačkog lingvиста H. Breklea: »Unter «geschlossener Klasse« ist diejenige Menge sprachlicher Zeichen zu verstehen, die innerhalb eines synchronisches funktionierendern Sprachsystems abzählbar viele Elemente enthält. Weiterhin kann gelten, daß sich die Zusammensetzung dieser Menge sprachlicher Zeichen in einem synchronisch funktionierenden Sprachsystem nicht verändert. ...Weitere Beispiele wären aus dem Bereich der morphologischen Repräsentation der Tempora, Genera, Pronomina etc. zu nennen. Gemeinsam ist allen diesen »geschlossenen« Klassen, daß ein kompetenter Sprecher der betreffenden Sprache – will er seinen Kommunikationserfolg nicht in Frage stellen – diese »geschlossenen« Klassen sprachlicher Zeichen nicht erweitern kann; er kann also nicht neue Formen für Pronomina einführen, er kann das Flexionssystem seiner Sprache nicht durch neue Formen bereichern etc.«²⁵

²² 1924, »pune« i »prazne riječi«

²³ 1954, »leksičko« i »strukturalno« značenje

²⁴ 1960, »grammatical« and »lexical« meaning in connection with »open« and »closed« groups

²⁵ op. cit, str. 86. »Pod »zatvorenim razredima« treba razumjeti svaku grupu jezičnih znakova, koja sadrži prebrojivu količinu elemenata unutar jednog sinkronijskog jezičnog sistema. Dalje vrijedi da se sklop (sastav) te grupe jezičnih

Ovaj je termin posebno važan za proučavanje zamjenica. Naime, nije se uvijek dovoljno naglašavalo da je posebnost zamjenica to što su one jedina zatvorena grupa među promjenjivim vrstama riječi i da se od drugih vrsta riječi ne razlikuju samo svojim morfološkim, već i unutarnjim semantičkim obilježjima.

O zamjenicama se vrlo često govori kao o semantički praznim elementima koji zauzimaju mjesto u rečeničnom ustrojstvu, ali ne posjeduju leksičko značenje, nego se smatra da ga dobivaju u jezičnom kontekstu, diskursu ili govornoj situaciji.²⁶ Na ovom mjestu treba postaviti pitanje radi li se stvarno o *konkretnom leksičkom značenju* kao što se obično govori. Naime, da bi se o tom pitanju moglo nešto više reći, potrebno je podsjetiti na neke općeprihvaćene stavove i iznova promotriti one vezane uz zamjenice. Sve riječi nekog jezika nose značenje. Kod nekih je vrsta riječi istaknuto leksičko, dok je kod drugih istaknuto gramatičko značenje. Zamjenice, dakako, pripadaju ovoj drugoj grupi. One su istodobno i jedina vrsta riječi koja nosi zametak sintaktičkog mišljenja u svojoj unutarnjoj semantici. Toj je semantici, naime, imanentan *odnos*. U tom je smislu »konkretno leksičko značenje« koje zamjenice dobivaju iz odnosa s drugim riječima zapravo funkcija govora, funkcija komunikacije – zamjenice *jesu* odnos – one jesu, kao što smo to već rekli prilikom analize značenja zamjenica prvog i drugog lica, izraz premještanja subjekta iz funkcije govoritelja u funkciju sugovornika.

Zaključak

U literaturi je nerijetko naglašavano²⁷ kako su zamjenice, premda gotovo u svim gramatikama i proučavanjima jezika svrstavane u istu grupu riječi, po svom ustrojstvu više nego ikoja druga vrsta riječi homogena i heterogena grupa koja izmiče jedinstvenoj i jasnoj definiciji. Tradicionalno su najčešće podijeljene na lične, povratne, posvojne, pokazne, upitne, odnosne i neodređene.

Novi pristup ovoj problematici ne osporava postavke takve tradicionalne podjele, ali uočava postojanje bitnih razlika u upotrebi unutar svake od tih podgrupa. Dosadašnje proučavanje ukazuje na potrebu različitog pristupa zamjenicama prvog i drugog lica s jedne strane i onima trećeg lica s druge strane. Stoga se postavlja pitanje koje nije retoričko

znakova u jednom jezičnom sistemu na sinkronijskoj razini ne može mijenjati. ... Daljnji primjeri bili bi s područja morfološkog izražavanja vremena, roda, zamjenica itd. Zajedničko je svim tim »zatvorenim« razredima da izvorni govornik (kompetentni) tog jezika – ne želi li dovesti u pitanje uspjeh komunikacije – te »zatvorene« razrede jezičnih znakova ne može mijenjati; on ne može uvesti nove oblike zamjenica, kao što ne može ni proširiti sklonidbeni sistem svoga jezika novim oblicima itd.«

²⁶ npr: Babić i dr, 1991, str. 645.

²⁷ vidi: Harweg, 1968, 17; Isačenko, 1976, 354; Majtinskaja, 1969, 29

i koje pogađa bit različitosti unutar grupe zamjenica – što i kada zamjenjuju i koje zamjenice kako zamjenjuju.

Semantika je zamjenica nedovoljno istraženo područje u slavenskim jezicima, a gotovo isto vrijedi i za sintaksu. Upravo povezivanje toga dvojega otvara put potpunijem objašnjenju uloge i utjecaja zamjenica na oblikovanje smisla rečenice i teksta u južnoslavenskim jezicima.

LITERATURA:

- Bar-Hillel, Yehoshua, *Indexical Expressions*, Mind, vol. LXIII, Edinburgh 1954, 359-379.
- Barić i dr, *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, 2. izdanje, Zagreb 1990.
- Babić i dr, *Povijesni pregled, Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, Nacrti za gramatiku*, Zagreb 1991.
- Benveniste, Emile, *Le Nature des Pronoms*, For Roman Jakobson, Essays on the Occasion of His Sixtieth Birthday, 11. October 1956, compiled by Morris Halle
- Brekke, Herbert E, *Semantik, Eine Einführung in die sprachwissenschaftliche Bedeutungslehre*, München 1985.
- Chomsky, Noam, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass, 1965.
- Cyhun, G. A., *Sintaksis mestoimennyx v južnoslavjanskijh jazykah (balkanoslavjanskaja model')*, Minsk 1968.
- Delbrück, B, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen I-III*, Strasbourg 1893-1900.
- Dezső, László, *Typological Studies in old Serbo-Croatian Syntax*, Köln-Wien, 1982.
- Diels, Paul, *Altkirchenslavische Grammatik*, Heildelberg 1932-34.
- Dolobko, M, *Die enklitischen Formen des Pronomens der 1. und 2. Person im Dativus dualis des Urslavischen*, Zeitschrift für Slawische Philologie, 1, 1925, 336-342.
- Ferrell, James, *The Systems of the Third Person Pronoun with Particular Reference to the Category of the Preposition in Slavic Languages*, American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists, Moscow, September 1958, 77-102.
- Fries, C. C, *Meaning and Linguistic Analysis*, Language 30, 1954, 57-68.
- Gadolina, Margarita A, *Istorija form ličnyx i vozvratnogo mestoimenija v slavjanskijh jazykah*, Moskva 1963.
- Garde, Paul, *Histoire De L'Accentuation Slave*, Paris 1976.
- Hamm, Josip, *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1970.
- Hausser, Roland R, *How Do Pronouns Denote?*, Syntax and Semantics, vol 10, Selections from the Third Groningen Round Table, New York-San Francisco-London 1979, 93-140.
- Hjelmslev, Louis, *Animé et inanimé, personnel et non- personnel, Essais linguistiques*, Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague 12 (1959), 211-249, 1st published in Travaux de l' Institut de linguistique, I Paris 1956, 155-199.
- Hüttl-Folter, Gerta, *Eine neue Methodik zur kontrastiven Sprachvergleichung auf syntaktischer Ebene*, Wiener slavistisches Jahrbuch, Ergänzungsband VIII, Wien 1990, 69-77.
- Isačenko, A. V, *O sintaksičeskoj prirode mestoimenij*, Problemy sovremennoj filologii, Moskva 1965, 159-166.

- Ivšić, Stjepan, *Slavenska poredbena gramatika*, priredili Josip Vrana i Radoslav Katičić, Zagreb 1970.
- Jakobson, Roman Osipovič, *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre*, Travaux de Cercle Linguistique de Prague 6, 1936, 240-88, Readings in Linguistics, Chicago 1966, 51-89.
- Jakobson, Roman Osipovič, *Les enclitiques slaves*, Atti del III Congresso Internazionale dei linguisti. Firenze 1935, 385.
- Jespersen, O, *The Philosophy of Grammar*, London 1924.
- Katičić, Radoslav, *A Contribution to the General Theory of Comparative Linguistics*, The Hague-Paris, Mouton 1970.
- Katičić, Radoslav, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Nacrt za gramatiku*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1986.
- Klajn, Ivan, *O funkciji i prirodi zamenica*, Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka južnoslovenskog filologa, nova serija, knj. 7, Beograd 1985.
- Koneski, Blaže, *Istorija na makedonskiot jazik*, Skopje 1965.
- Kuryłowicz, Jerzy, *On the Methods of Internal Reconstruction*, Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists, Cambridge, Mass., August 27-31, 1962, Mouton & Co. 1964, 9-36.
- Kuryłowicz, Jerzy, *Personal and Animate Genders in Slavic*, *Lingua* 11, 1962, 249-255.
- Majtinskaja, K. E, *Mestoimenija v jazykah raznyh sistem*, Moskva 1969.
- Mareš, F. V, *The Evolutionary Processes in the Declension of Personal Pronouns ja, ty, sja in East Slavic Literary Languages (In Comparison with other Slavic Languages)*, Papers in Slavic Philology 1, Ann Arbor, Festschrift for J. O. Ferrel 1977, 179-185.
- Mareš, F. V, *The Proto-Slavic and early Slavic Declension System*, Travaux linguistique Prague 1, 1964, 163-172.
- Maretić, Tomo, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb 1963.
- Martinet, Antoine, *Éléments de linguistique générale*, Paris 1960.
- Meillet, Antoine, *La Méthode Comparative en Linguistique Historique*, Paris 1954.
- Meillet, Antoine, *Le slave commun* (2nd ed, revised and enlarged with the aid of A. Vaillant), Paris, Champion 1934/1965, 1st edition 1924.
- Meillet, Antoine, *Sur la flexion des démonstratifs slaves au féminin pluriel et duel*, Mémoires de la Société de linguistique de Paris, 18, 1913, 432-436.
- Miklosich, Franz, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen IV, Syntax*, Vienna 1883.
- Morphosyntax in Slavic*, edited by Catherine V. Chvany and Richard D. Brecht, Slavica Publishers, Columbus, Ohio 1980.
- Potts, Timothy C, *A General Theory of the Meaning of Anaphoric Pronouns, Syntax and Semantics*, vol 10, Selections from the Third Groningen Round Table, New York-San Francisco-London, 1979, 141-198.
- Rå Hauge, Kjetil, *The Word Order of Predicate Clitics in Bulgarian*, Meddelelser 10, Oslo 1976.
- Rešetar, Milan, *Les Changements d'Accent en Serbo-Croate: Adjectifs et Pronoms*, Revue des Etudes slaves, t. XV, 1935, fasc. 1-2, 64-74.
- Russel, Bertrand, *An Inquiry into Meaning and Truth*, George Allen and Unwin LTD, London 1948.
- Stankiewicz, Edward, *The Grammatical genders of the Slavic Languages*, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics 11, 1968, 28-41.
- Topolińska, Zuzana, *Gramatika na imenskata fraza vo makedonskiot literaturnen jazik (rod, broj, posočenost)*, Skopje 1974.

Vassmer, M, *Russisches etymologisches Wörterbuch* I 1953, II 1955, III 1958, Heidelberg

Večerka, Radoslav, *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax*, U. W. Weiher – Freiburg I. Br. 1989.

Vince, Zlatko, *O nekim pitanjima upotreba zamjenice svoj*, Prilozi s VIII kongresa jugoslavenskih slavista, Zagreb 21-25. V 1975, 163-181.

Wasow, Thomas, *Problem with Pronouns in Transformational Grammar, Syntax and Semantics*, vol 10, Selections from the Third Groningen Round Table, New York-San Francisco-London 1979, 199-220.

SUMMARY

PROBLEMS OF PRONOMINAL HISTORICAL SYNTAXIS IN SOUTH SLAVIC LANGUAGES (MODEL OF PERSONAL PRONOUNS)

Concerning numerous questions connected with pronouns, there have been several phenomena which call for an explanation, some of which are primarily connected with general linguistic viewpoints, and the other are specifically Slavic. One among the most interesting questions which belong primarily to Slavic area is connected with an existence of so called »long« and »short« forms of personal pronouns, which have usually been identified with »accented« and »unaccented«. The problem has been observed on the material of South Slavic languages because they keep diversity of distinguishing prosodic features (accent, intonation, length).

It has been emphasized that it would be methodologically wrong to transmit the present state situation into older periods, since the origins of encliticity were for different pronominal forms different. From the oldest periods the »original« enclitic forms operated differently in sentences than the »new« ones.

The author believes that she found some traces of this differentiation in functioning of these pronominal forms South Slavic languages. On the basis of these examples, as well as on the basis of diachronic analysis, she proposed three possible accentual stages for South Slavic pronouns:

1. long and accented
2. short and unaccented
3. short and accented

Third possibility is new mode of explaining occurrences of short pronominal forms in places »reserved« for accented words. Since the differentiation of short accented and unaccented forms depend on their function in a sentence, the author believes that historical syntactical investigation should be the way to gain better understanding of this problem.

In explaining a mutual connection of semantic and terminology questions, the author concentrated on terms »lexical« and »grammatical« meaning as well as on question of »open« and »closed« groups. She connected questions on replacing with those groups of questions, trying to show that we have to speak about different types of replacing by different pronouns.